

AVALDSNES KONGSGÅRD OG KONGELIG POLITIKK I NORGE PÅ 1300-TALLET

ERIK OPSAHL

Det første folk kanskje forbinder med norsk historie på 1300-tallet, er pestangrepet, populært kalt «svartedauden», ved midten av hundreåret.¹ Det skal ha revet bort mellom halvparten og to tredjedeler av befolkningen. Rikseliten, «adelen» («adel» er en betegnelse som først kommer i bruk i Norden på 1500-tallet), skal ha forsvunnet, og forvaltningsapparatet skal ha brutt sammen. Landet skal videre aldri ha kommet seg igjen etter pesten, men skal ha drevet hjelpeløst inn i union med de sterkere nordiske naboene – for til slutt å ende med å bli underlagt Danmark, der landet ble værende fram til 1814.

OSLO SOM «HOVEDSTAD» OG NORGES «NEDGANG»

Går vi litt mer i detalj, er det også en vanlig påstand at Oslo ble landets «hovedstad» på begynnelsen av 1300-tallet, nærmere bestemt 1314. Det året bestemte kong Håkon 5. Magnusson (1299–1319)

at prosten ved den kongelige kapellkirken i Oslo, Mariakirken, for alltid skulle være kongens kansler, det vil si forvalter av kongens segl. Seglet var nødvendig for å kunne stadfeste et kongelig dokument som rettskraftig ved å besegle det. Kong Håkon 5. bygde også Akershus, som skulle bli landets viktigste riksborg. Dessuten gjorde han den nevnte Mariakirken til kongelig begravelleskirke. At Oslo ble «hovedstad», skal også ha vært et utslag av at den norske kongens politikk overfor omverdenen rundt 1300 ble dreid fra en vestvendt til en mer sørøstlig retning, mer mot Sverige og Danmark, som følge av internordiske konflikter. Den samme internordiske politiske situasjonen førte til at de nordiske kongedynastiene ble enda sterkere knyttet sammen gjennom giftermål som ledd i alliansebygging. Et av resultatene var at Norge og Sverige fikk felles konge ved Magnus 7. og 2. Eriksson (1319–1355/64/74) i 1319. Han hadde svensk far, hertug Erik, og norsk mor, hertuginne Ingebjørg, Håkon 5.s datter. Norge skal også ha vært i ferd med å bli en skandinavisk periferi mot slutten av Håkon 5.s regjeringstid. Og tronskiftet i 1319 skal ha innledet

1 Ettersom dette er et norsk sammendrag av den engelskspråklige artikkelen av Opsahl (2020), er bare de viktigste referansene tatt med her. Ytterligere referanser er å finne i den opprinnelige artikkelen.

Figur 1. Håkon 5. Magnussons (1299–1319) majestetssegl, forside og bakside. Foto: Riksarkivet, Oslo. Seglsamlingen, Kopisamlinger RA/EA-4048/F/Fc/Fca/L0029.

Norges lange unionstid der monarkene stort sett var fraværende i Norge.

Alt dette må ha medført at Vestlandet med Bergen i sentrum og skipsleia langs kysten, der Avaldsnes har en sentral beliggenhet, fikk sterkt redusert betydning for kongedømmet. Avaldsnes lå jo i den svært viktige sjøruta mellom Bergen og Oslo, og Bergen hadde vært den desidert viktigste kongelige residens- og forvaltningsbyen fra 1217 og ut 1200-tallet. Det bildet jeg her har presentert av norsk historie på 1300-tallet, har, som de fleste myter, elementer av realitet i seg. Bildet er likevel i strid med de historiske realitetene på flere grunnleggende måter. Det har betydning for hvordan Avaldsnes' rolle på 1300-tallet skal vurderes.

AMBULERENDE KONGER

La oss begynne med påstanden om at Håkon 5. Magnusson gjorde Oslo til Norges «hovedstad». Ja, noen ganger heter det at kongen «flyttet» hovedstaden fra Bergen til Oslo. Da er det med en gang viktig å slå fast at en «hovedstad», som i

vår moderne betydning av ordet er et lands forvaltningsentrum med permanent sete for landets sentralmyndigheter, ikke eksisterte i middelalderen. Kongen var den sentrale myndighetspersonen i de europeiske middelalderkongedømmene. Et lands «hovedstad» var på 1300-tallet stedet der kongen til enhver tid befant seg, og europeiske middelalderkonger var stort sett konstant på reisefot, såkalt ambulerende, rundt i rikene sine. Det betyr ikke at de ikke kunne være på ett sted i lengre tid, men kongene oppholdt seg ikke i én by eller på ett sted så lenge og permanent i at en by eller et sted kvalifiserte for å kalles en «hovedstad», slik vi i dag definerer betegnelsen. Mangel på en hovedstad i moderne betydning forhindrer heller ikke at konger i Europa i middelalderen kunne bygge monumentalbygg som skulle symbolisere kongedømmets makt, som Windsor ved London, Louvre i Paris og Håkonshallen i Bergen i Norge. Kongelige beslutninger, eller «regjeringsforhandlinger», kunne imidlertid skje alle andre steder enn i disse kongelige praktanleggene. Ambuleringen var grunnet behovet

Figur 2. Øverst: Avaldsnes i dag med Olavskirken. Nederst: Rekonstruksjon av hvordan det kongelige anlegget på Avaldsnes kan ha sett ut rundt år 1300. Foto: KIB Media. Rekonstruksjon: R. Børsheim/Arkikon.

Figur 3. Modell av den kongelige borgen Tunsberghus ved Tønsberg på 1300-tallet. Borgen var en av de fremste kongelige residensene på 12- og 1300-tallet. Foto: Forsvarmuseet, Oslo.

for å vise seg for befolkningen, å kontrollere kongelige ombudsmenn og ikke minst å fortære mye av kongens inntekter, som kom inn som naturalia.

De norske kongene utgjorde ingen unntak fra dette systemet. De forflyttet seg konstant i Norge, dels til sjøs, men også i stor utstrekning på landjorda. Etter at de såkalte borgerkrigene var slutt i 1240, utviklet de norske kongene et reisemønster mellom de større byene Bergen, Tønsberg og Oslo, som hadde kongelige borganlegg, med stopp andre steder i landet underveis mellom disse byene. Nidaros, eller Trondheim, som hadde vært den viktigste kongelige residensbyen fram til 1217, ble i stigende grad kirkens og erkebiskopens by og hadde dermed færre kongebesøk. Helt glemt av kongene ble imidlertid Nidaros ikke.

Den alt nevnte Håkon 5. Magnusson hadde som yngre sønn av kong Magnus 6. Lagabøte vært hertug samtidig med at broren, Eirik 2. Magnusson (1280-1299), regjerte som konge. Hertugdømmet

ser ut til å ha omfattet Oslosysla (det vil si landet på begge sider av Indre Oslofjord), Opplanda (det vil si størstedelen av dagens Østlandet), Ryfylke (det vil si nær Haugalandet der Avaldsnes ligger), og muligens Agder, Færøyene og Hjaltland (Shetland) (Blom 1972: 40; Helle 1974: 249–250). Hertug Håkon ser ut til å ha hatt full kongelig myndighet i hertugdømmet, og han kalte i 1285 Oslo sitt hertugdømmes «fremste by» (*civitate nostri ducatus precipua*) (*Diplomatarium Norvegicum (DN) V*: nr. 15), noe som i vår tid gjennomgående har vært oversatt med «hovedstad». Hertug Håkon hadde imidlertid foruten Oslo bare den vesle bispebyen Hamar innenfor hertugdømmet sitt. Håkon er imidlertid som konge fra 1299 belagt nesten dobbelt så ofte i Bergen som i Oslo, og nesten like ofte i Tønsberg som i Oslo (Opsahl 2020: 524). Det var på Tunsberghus han døde 8. mai 1319 (Helle 2001). Det overses også ofte – eller nevnes i hvert fall ikke – at bestemmelsen om at prosten ved

Figur 4. Skipsleia langs Sørvest-Norge. Illustrasjon: Ingvild Tinglum Bockman, MCH.

Mariakirken skulle være kongens kansler, *forutsatte at seglet skulle følge kongen, ikke kansleren*, dersom sistnevnte som prost måtte forbli i Oslo når kongen reiste rundt i landet. Seglet ble altså *ikke* stedbundet til Oslo, men forble knyttet til den mobile kongen. Kanslerutnevnelser og byggingen, men trolig ikke fullføringen av Akershus og utpekingen av Mariakirken som kongelig gravkirke bidrog likevel utvilsomt til å heve og styrke Oslo som kongelig residens- og forvaltningsby. Å karakterisere byen i denne perioden som Norges «hovedstad» i noen meningsfull betydning av ordet savner imidlertid historisk grunnlag (Opsahl 2015). Kanslerordningen ble ikke systematisk fulgt etter Håkon 5.s død i 1319, og den norske kansleren fikk redusert betydning i det nordiske unionsmonarkiet fra slutten av 1300-tallet (Kalmarunionen). Det samme gjaldt Mariakirkens posisjon som kongelig gravkirke, som

jo opphørte med den siste innenlandske kongen Håkon 6. Magnussons død i 1380.

AVALDSNES OG DEN KONGELIGE KAPELLORGANISASJONEN

Byggingen eller i det minste fullføringen av murhuset på Avaldsnes er sannsynligvis resultat av etableringen av den kongelige kapellorganisasjonen i 1308. Pave Clemens 5. ga det året Håkon 5. rett til å organisere sin egen kapellgeistlighet relativt uavhengig av den regulære kirkeorganisasjonen i Norge. Organisasjonen besto av 14 kirker, fire av dem var såkalte kollegiatkirker, det vil si kirker med presteskap samlet i et fellesskap, et kapittel. Olavskirken på Avaldsnes var én av disse kollegiatkirkene. Kapellorganisasjonen var ledet av prosten ved Apostelkirken i Bergen. Håkon 5. fullførte her arbeidet til sin farfar Håkon 4. Håkonsøn og sin far Magnus 6. Lagabøte, og målet var åpenbart å styrke den kongelige forvaltningen. Geistligheten var nemlig, som de som primært var lese- og skrivekyndige i samfunnet, viktige som kongelige tjenestemenn (Bagge 1976; Helle 1999). Kong Håkon 5. omorganiserte også rettsystemet i Norge. Han etablerte blant annet et nytt lagting, som var den høyeste regionale rettsinstansen i middelalderens Norge, for Ryfylke og Agder inkludert Avaldsnes. At lagtinget ble plassert på Avaldsnes og ikke i Stavanger, den eneste byen i regionen, viser Avaldsnes' viktige betydning som et regionalt kongelig sentrum (Helle 1974: 182, 1999; 100–101). Håkon 5. Magnusson er belagt på Avaldsnes i april 1308 (*DN III*: nr. 71), i mai 1309 (*DN III*: nr. 81), i juni 1313 (*Norges gamle Love [NgL] III*: nr. 37), i oktober 1313 (*DN IV*: nr. 105) og i april 1314 (*NgL III*: nr. 39). Ut fra kongens rekonstruerte reiserute, itinerarium, kan han også ha besøkt Avaldsnes eller Karmsundet hvert år i perioden 1301–1306 (bortsett fra i 1303) og dessuten i 1310, 1312, 1315 og 1317.

Figur 5. Kong Håkon 6. Magnussons (1355–80) norsk-svenske våpenskjold i våpenboka fra Gelre (Geldern) fra andre halvdel av 1300-tallet. Håkon 6. ble valgt til konge av Sverige i 1362, men avsatt to år seinere. Kongen fortsatte imidlertid å titulere seg konge av Norge og Sverige og kontrollere deler av Vest-Sverige. Wapenboek Gelre, folio 66v.

NORSK-SVENSK KONGEFELLESSKAP UNDER MAGNUS ERIKSSON

Tronskiftet etter Håkons død i 1319 presenteres ofte som at en svensk konge også ble norsk konge. Faktum er at det stikk motsatte skjedde. Magnus Eriksson ble, som dattersønn av Håkon 5., tron-

arving til den norske tronen da han ble født i 1316. Norge var jo et arverike, der tronen ble arvet, i motsetning til Sverige, der tronen ble valgt. Riktignok ble som regel den avdøde kongens eldste sønn valg til ny konge i Sverige, men Magnus Eriksson ble svensk konge i 1319 på grunn av en langvarig strid om den svenske tronen. Den regjerende svenske kongen, Birger Magnusson, var drevet i landflyktighet i 1318, og hans sønn, som også het Magnus, ble halshogd i 1320. Dermed var det den norske tronfølgeren og kommende kongen som ble valgt til svensk konge, ikke omvendt. Fram til Magnus Eriksson ble myndig i 1331–1332, var dessuten Sverige og Norge fra henholdsvis 1322 og 1323 styrt av hver sin formynderregjering med en riksforsander i spissen (Moseng mfl. 2007: 164–173).

Da Magnus Eriksson ble myndig konge, er det riktig at han av ulike grunner oppholdt seg mer i Sverige enn i Norge. Han er likevel belagt i Norge med temmelig stor sikkerhet flesteparten av åra fram til 1342. I 1343–1344 ble så tronfølgen i Norge og Sverige bestemt slik at Magnus' eldste sønn, Erik (født 1339), skulle følge *etter* faren i Sverige, mens hans yngste sønn, Håkon (født 1340), skulle ta over Norge når han ble myndig, altså *før* Magnus var død. Grunnen til forskjellen i tronfølgen mellom Sverige og Norge har vært heftig diskutert, et tema vi skal la ligge her. Mest sannsynlig var den norske løsningen et kompromiss mellom kong Magnus' ønske om å la Håkon følge etter ham i Norge og det norske riksaristokratiets ønske om å ha en konge mer permanent innenfor rikets grenser. Håkon ser da også ut til å ha vært plassert i Norge. Magnus Eriksson skulle uansett regjere i Norge fram til Håkon ble myndig i 1355, og Magnus er belagt i Norge hvert år mellom 1344 og 1350. Sommeren 1350 samlet kong Magnus en større politisk forsamling av norske og svenske stormenn i Bergen, der tronfølgeordningene fra 1343–1344 ble stadfestet med både Erik og Håkon til stede.

Figur 6. Kjente kongelige borger og befestninger i middelalderens Norge og i norskkontrollerte Vest-Sverige i andre halvdel av 1300-tallet. Illustrasjon: Ingvild Tinglum Bøckman, MCH.

Figur 7. Rekonstruksjon av en Bremen Hansekogge ved det tidligere Koggemuseet i Malmö. Foto: Eva Kröcher.
Lisens: CC BY-SA 2.5 Deed.

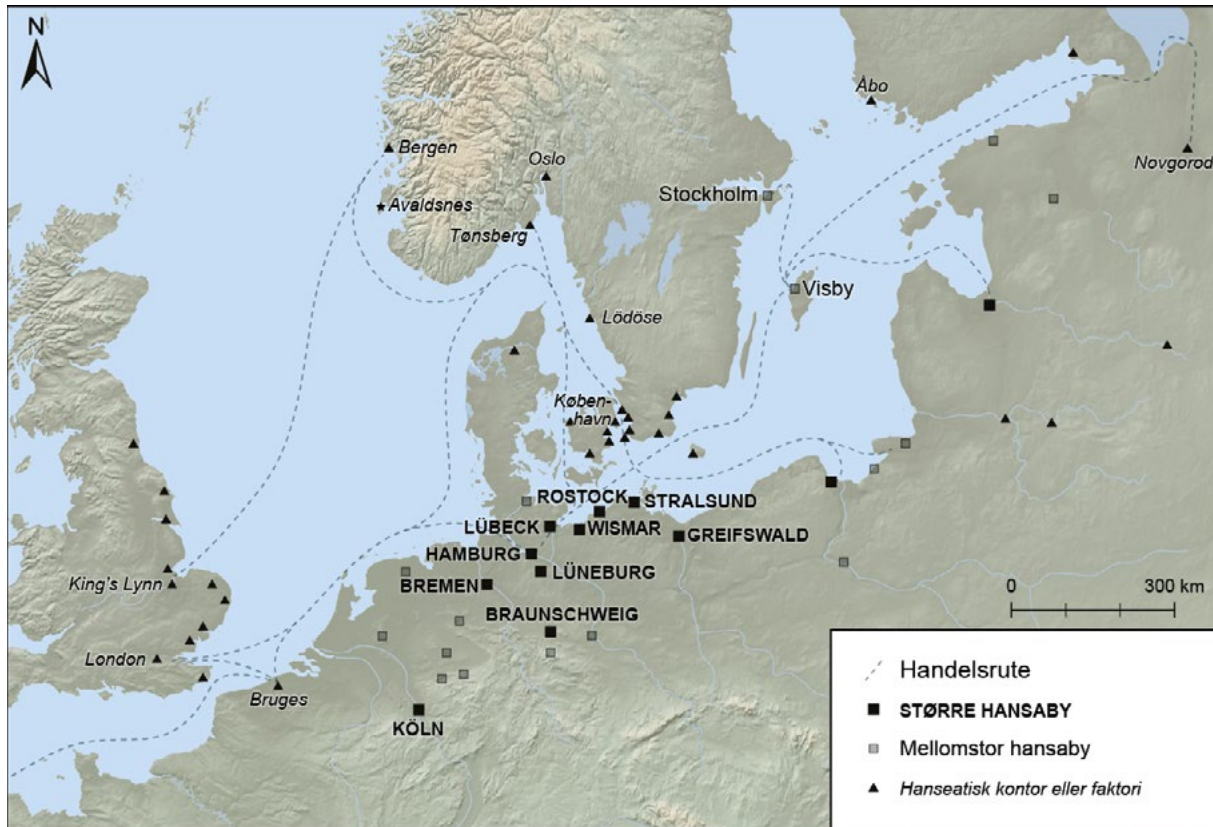
Kong Magnus utnevnte en riksforsander, en drottsete, for Norge, ridderen Orm Øysteinsson fra Båhuslen, som skulle fungere fram til Håkon ble myndig. På vegen sørover fra Bergen stoppet kong Magnus på Avaldsnes, og både hustrua, dronning Blanche, sønnene og ei rekke av stormennene må ha fulgt med kongen til Avaldsnes og videre (Moseng mfl. 2007: 173–176, 328–333).

Kong Magnus Eriksson vernet om den kongelige kapellorganisasjonen i Norge og hadde tanker om å innføre noe liknende i Sverige (Moseng mfl. 2007: 224). Han krevde i 1349 at de kongelige kapellene skulle være fritatt for pavelig skatt, fordi kapellkirkene ifølge kongen ikke var geistlige institusjoner, og fordi klerkene ved disse kirkene først og fremst var kongelige tjenestepersoner (*DN VI*: nr. 192). Det større bygningskomplekset på Avaldsnes kan dessuten ha vært ferdigstilt først i Magnus 7. Eriksens regjeringstid (Lidén 1999: 130–131). Derimot

opprettholdt ikke Magnus Eriksson konsekvent ordningen med at prostene ved Mariakirken skulle være kongens kansler. Som myndig konge lot han kanslerembetet stå ubesatt fram til 1344. Fram til da hadde kongen tiltrodd seglet til ulike menn, både geistlige og verdslige, men som oftest hadde han sjøl beholdt seglet på reisene sine mellom og innad i Norge og Sverige. En slik seglpraksis var mye mer vanlig blant datidas europeiske fyrster (Blom 1992: 198–248).

«SVARTEDAUDEN»

I 1349–1350 ble Norge rammet av pesten, populært kalt «Svartedauden». I datidas Norge fikk den navnet «den store manndauden». Den er tradisjonelt presentert som det avgjørende skillet i norsk historie, der ressursgrunnlaget, både befolknings- og inntektsmessig, for et fungerende norsk kongedømme forsvant, og bare et statlig «vrak» drev hjelpeløst videre inn i unioner med nabolandene

Figur 8. De viktigste hanseatiske handelsrutene rundt 1350. Handelsrutene bredte seg ut fra hovedaksen mellom Novgorod i øst og London i vest. Ei av de eldste rutene gikk til Bergen. Seinere seilte tyske kjøpmenn også til Oslo og Tønsberg. Illustrasjon: Ingvild Tinglum Bøckman, MCH.

og politisk undergang før et ressursmessig restituert Norge gjenoppstod som egen stat i 1814. Faktum er imidlertid at vi på grunn av mangel på kilder ikke vet hvor mange mennesker i Norge som døde i dette første pestangrepet. Hva vi har, er et anslått befolkningstall for middelalderens Norge i 1340 på en drøy halv million, et såkalt høymiddelalderens maksimum, og et tilsvarende befolkningstall i 1500 på rundt 200 000, et såkalt seinmiddelalderens minimum. Vi kan dermed anslå en betydelig befolkningsnedgang i Norge *over tid*. Derimot vet vi ikke hvordan befolkningskurven mellom disse to ytterpunktene var: Var den rett nedstigende, var den sagtakkert, det vil si med perioder av oppgang

før ny nedgang, eller hvordan så den ut? Hva vi kan være temmelig sikre på, er at befolkningsnedgangen over tid skyldtes de *gjentatte* pestangrepene som skjedde i seinmiddelalderen, ikke det første pestangrepet aleine. Det var derfor navnet på det første pestangrepet etter hvert fikk tilføyd «den store», fordi det kom flere «manndauder». På bakgrunn av kildene kan vi også registrere et forvaltningsmessig sjokk eller en knekk rett etter 1350 og noen år framover. Forvaltningsapparatet må likevel ha blitt omorganisert og tilpasset den nye situasjonen etter relativt få år. Synet om at Norge skulle ha vært ekstra hardt rammet av pesten, holder heller ikke ved nærmere analyse (Moseng mfl. 2007: 282–307).

HÅKON 6. MAGNUSSON, DEN SISTE NORSKE INNENLANDSKE KONGEN

Håkon 6. Magnusson tiltrådte som myndig norsk konge i 1355. Magnus Eriksson beholdt imidlertid deler av Norge under sitt styre. Magnus' norske riksdel bestod av landet på begge sider av Oslofjorden, sør for den allerede omtalte Oslosysla, inkludert Båhuslen, det vil si størstedelen av det såkalte Viken, dessuten trolig Jemtland, Hålogaland og skattlandene i vest. Forvaltningssentrumet hans var Tønsberg med borgen Tunsberghus. Magnus Eriksson sjøl oppholdt seg stort sett i Sverige og hadde tiltrodde personer etter tur som sin øverste representant i Norge, deriblant hustrua, dronning Blanche, som residerte på Tunsberghus. Likevel er Magnus Eriksson belagt i Norge i halvparten av åra mellom 1350 og 1363 (Opsahl 2015: 147–148).

Håkon 6. som virksom konge er belagt fra 1358 (*DNXI*: nr. 47). Imidlertid tok det ikke mange år før han ble trukket inn i svensk politikk og de til dels kaotiske tilstandene der. Magnus Eriksson hadde som svensk konge utfordret det svenske riksaristokratiet gjennom en politikk som styrket kongemakta på bekostning av det samme aristokratiet. Dermed hadde sønnen Erik gjort opprør med støtte av svenske stormenn i 1356, med det resultatet at Magnus måtte dele styret av Sverige med Erik. Da sistnevnte døde i 1359, ble Magnus på nytt enekonge, men uroen la seg ikke. I 1362 ble så Håkon valgt til svensk konge i opposisjon til faren. Far og sønn forsonte seg imidlertid etter kort tid og la opp til å styre Sverige sammen, slik de allerede gjorde i Norge. Det provoserte imidlertid den opprørske delen av det svenske riksaristokratiet. Håkon 6.s fetter Albrekt fra det nordtyske fyrstedømmet Mecklenburg ble hentet inn som svensk konge, og Magnus og Håkon ble avsatt. De to sistnevnte beholdt imidlertid deler av Vest-Sverige under sin kontroll og lojaliteten til flere svenske stormenn. For Magnus og Håkon var det overordnede

målet å gjenvinne hele Sverige i løpet av resten av regjeringstida. Magnus var i fangenskap hos Albrekt fra 1365 og fram til 1371. Da lyktes det Håkon 6. å få faren fri etter et felttog gjennom Sverige fram til Stockholm, men Albrekts regime falt ikke. Magnus fulgte med tilbake til Norge og gjeninntrodte i riksstyret (Moseng mfl. 2007: 321–324).

Kampen om herredømmet i Sverige utgjorde det utenrikspolitiske bakteppet for Håkon 6.s norske kongsgjerning. Håkons korte tid som konge over hele Sverige gjorde ham imidlertid ikke til en «unionskonge» som til tider oppholdt seg i Norge. Tvert imot var kong Håkon 6. Magnusson en innenlandsk norsk konge som en kort stund også var svensk konge. Bortsett fra de to åra da han var akseptert svensk konge, foregikk Håkons virke i all hovedsak i Norge og med regelmessige forflytninger mellom rikets viktigste byer og riksborger, fra Båhus i sørøst via Akershus og Tunsberghus til Bergen i vest. Sjøl erkebiskopens Nidaros besøkte kongen flere ganger (Opsahl 2015). Kong Håkon utstedte det siste kjente kongebrevet fra Avaldsnes i 1374 (brevet er stedfestet Karmsund, jf. *DNXV*: nr. 29) da han trolig var på veg til Bergen. Håkon er relativt hyppig belagt i Bergen i 1370-åra, og vi kan anta at han stanset på Avaldsnes flere ganger i perioden. Ut fra Håkons rekonstruerte reiseruter kan han ha besøkt Avaldsnes eller Karmsundet i 1361, 1362, 1372, 1373, 1375, 1376 og 1378.

Håkon 6. Magnusson praktiserte samme skiftende ordning når det gjaldt riksseglet og kanslerembetet som faren, Magnus Eriksson. Det vil si at han lot ulike menn forvalte seglet, og bare unntaksvis var seglbevareren både prost ved Mariakirken og formell kansler. Han fortsatte også farens og oldfarens utstrakte bruk og styrking av den kongelige kapellorganisasjonen, særlig Mariakirken i Oslo. Olavskirken og klerkene på Avaldsnes må ha nytt godt av denne politikken, sjøl om detaljene her ligger i mørke. Lagtinget på Avaldsnes ble imidlertid

flyttet til Stavanger seinest i 1351, og lagmannen tok fast sete der i byen fra samme tid. En slik sentralisering til byene er også kjent ellers i landet i perioden (Helle 1999: 103). Avaldsnes opprettholdt likevel posisjonen som et viktig sted i skipsleia, og som del av et geografisk nettverk av losji for reisende. Ridderen og riksråden Ogmund Finnsson (Hesby) bygde hus for reisende der før 1370 (*DN* XIX: nr. 583; *Regesta Norvegica* (*RN*) VII: nr. 46). Det har vært antatt at kongsgården på Avaldsnes og det kongelige kapellet der utgjorde en felles økonomisk virksomhet der varer ble eksportert og importert på skip via Bergen, for en stor del til England (Helle 1999: 99–100). Nordmenn forsvant imidlertid så å si helt fra denne utenrikshandelen på begynnelsen av 1300-tallet. I stedet tok de tyske kjøpmennene fra sammenslutningen av byer, den tyske hansaen, over. De kom til å dominere norsk utenrikshandel gjennom seinmiddelalderen og fikk også direkte følger for Avaldsnes.

HANSEATENE OG BRENNINGEN AV AVALDSNES

Hanseatene etablerte et såkalt kontor på Bryggen i Bergen mot slutten av 1350-åra, der kjøpmenn fra ulike hansabyer – men flest fra Lübeck – residerte. Det er indikasjoner på at hanseatene etablerte en form for mellomstasjon eller havn for seilerruta de brukte, ved Karmsundet, kjent som Notow eller Notau fra hanseatiske kilder (Elvestad og Opedal 2001). Geir Atle Erslund (2020) har imidlertid argumentert mot at Notow skal ha vært under noen form for hanseatisk kontroll. Stedet var åpenbart ei viktig havn langs skipsleia mellom Stavanger og Bergen og ble derfor brukt av alle sjøfarende. 1500-tallsopplysningen om at hanseatene i si tid skal ha opprettet en form for stasjon der, skyldes trolig ifølge Erslund at hanseater brukte Notow som midlertidig havn under krigen mot den nordiske unionskongen Erik (av Pommern) på begyn-

nelsen av 1400-tallet. Hanseatene var borte fra Bergen i perioden 1427–1433 som følge av krigen.

Vi vet ikke nøyaktig hvor Notow lå, men mye tyder på at det var på dagens Bukkøya, rett utenfor kirken på Avaldsnes. Notow kan ha fungert som ei handelshavn, det vil si et sted der myndighetene organiserte og garanterte utveksling av varer. Ei slik havn var i så fall noe hanseatene behøvde på ruta si mellom kontinentet og Bergen. Havna skal ha blitt etablert allerede fra midten av 1200-tallet og forble ei viktig havn gjennom 1400-tallet. På det tidspunktet lå imidlertid kongsanlegget på Avaldsnes i ruiner, eller det var i hvert fall i markant tilbakegang. Det hadde hanseatene – i det minste delvis – skylda for.

Hanseatene var sentrale aktører i 1300-tallets nordiske politikk, der målet deres var å sikre og helst utvide handelsinteressene sine i Norden. Dermed støttet de konger og aristokrater, alt etter hva som tjente interessene deres best. Mot slutten av 1360-åra kom Håkon 6. i krig med hanseatene som følge av alliansen med den danske kongen Valdemar 4. Atterdag som ledd i å gjenvinne hele Sverige. En allianse bestående av rundt 80 hanseatiske byer erklærte krig mot Danmark og Norge, og krigen brøt ut sommeren 1368 (jf. *RN* VI: nr. 1227). En hanseatisk flåte herjet norskekysten fra Jæren, Sokndal og Ryfylke til Agder øst for Lindesnes og til kysten av Båhuslen. Tyskerne brente ned Marstrand, Konghelle og bygninger rundt grensefestningen Båhus og tre bygder på Hisingen. Håkon 6. søkte og fikk våpenhvile allerede i august samme år (jf. *RN* VI: nr. 1298), og det ble avtalt at fredssamtaler skulle holdes året etter. Under våpenhvilen angrep imidlertid en hanseatisk flåte norskekysten om høsten 1368. Ifølge kong Håkon forsvarte hanseatene kongens fiender mot kongens systemann, Ogmund Finnsson (Hesby), ved Karmsund. De skal også ha herjet og brent ned kongens og andre gårdsbruk på Avaldsnes, kongens skoger

på øya Selbjørn og gårdsbruk og hus som tilhørte kongens undersätter (tegner) ved Karmsundet (*DN XIX*: nr. 583; *RN VII*: nr. 46). Hanseatenes taktikk ser ut til å ha vært å angripe kongelige bruhoder langs kysten, og angrepet og brenningen av kongsgården på Avaldsnes viser betydningen Avaldsnes, Karmsundet og Notow hadde i andre halvdel av 1300-tallet. Krigen endte i 1369 med en ny våpenhvile for to år (*DN VIII*: nr. 186, 187), og allerede året etter ble partene enige om en femårig våpenhvile (*DN VIII*: nr. 190, 191; *RN VII*: nr. 47, 48). I 1376 stadfestet så Håkon 6. Magnusson hanseatenes privilegier i Norge som motytelse for at de ikke hindret sønnen Olav i å bli valgt til dansk konge som Oluf 3. (*DN VIII*: nr. 199; *RN VII*: nr. 588).

SLUTTEN PÅ DET INNENLANDSKE KONGEDØMMET OG AVALDSNES' POSISJON SOM KONGELIG SETE

Det innenlandske kongedømmet gikk imidlertid mot slutten. Den gamle kong Magnus Eriksson,

som hadde delt styret av Norge sammen med sønnen Håkon etter at han kom tilbake til Norge i 1371, druknet i Bømlafjorden rett nord for Avaldsnes 1. desember 1374. Kong Magnus var trolig på veg til Avaldsnes før han skulle videre for å feire jul med Håkon i Tønsberg. Ifølge islandske annaler var det bare kongens lik som fløt i land (Storm 1888/1977: 280, 363, 411). Det er indikasjoner på at kongsanlegget på Avaldsnes etter 1368 aldri ble gjenoppbygd til sin tidligere glans. Håkon 6. døde i 1380, og etter en overgangsfase gikk Norge inn i Kalmarunionen med Danmark og Sverige. Fra da av fikk Norge unionsmonarker som sjelden besøkte Norge, og dermed mistet Avaldsnes sin sentrale posisjon som forvaltningssted for kongedømmet. Avaldsnes' reduserte rikspolitiske posisjon fra slutten av 1300-tallet var dermed ledd i den fundamentale endringen som hele Norge erfarte med overgangen fra et innenlandsk til et unionelt kongedømme, som uten tvil *er* et vannskille i norsk historie.

LITTERATUR

- Bagge, Sverre. 1976. *Den kongelige kapellgeistligheten 1150–1319*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Blom, Grethe Authén. 1972. *Samkongedømme – enekongekongedømme – bertug Håkons bertugdømme*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Blom, Grethe Authén. 1992. *Norge i union på 1300-tallet*. Trondheim: Tapir.
- Diplomatarium Norvegicum (DN)*. 1847–2011. Bind I–XXIII. Oslo: P.T. Malling, Kommissjonen for Diplomatarium Norvegicum, Riksarkivet.
- Elvestad, Endre og Arnfrid Opedal. 2001. *Maritim- arkeologiske forundersøkelser av middelalderhavna på Avaldsnes, Karmøy*. AmS-rapport 18. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Ersland, Geir Atle. 2020. «The *Notau* harbour and the Kontor in Bergen». *AmS-skrifter* 27, 237–244. <https://doi.org/10.31265/ams-skrifter.v0i27.276>
- Helle, Knut. 1974. *Norge blir en stat 1130–1319: håndbok i Norges historie*, bd. 3. Oslo: Universitetsforlaget.
- Helle, Knut. 1999. «Olavskirken 1250–1350 – sognekirke og kongelig kapell». I *Kongskyrkje ved Nordvegen. Olavskyrkja på Avaldsnes 750 år*, redigert av Svein Ivar Langhelle og Birger Lindanger, 104–160. Aksdal: Lokalhistorisk stiftelse.
- Helle, Knut. 2001. «Håkon 5. Magnusson». I *Norsk biografisk leksikon*, 4 redigert av Jon Gunnar Arntzen, 463–466. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Lidén, Hans-Emil. 1999. «Olavskirken på Avaldsnes». I *Kongskyrkje ved Nordvegen: Olavskyrkja på Avaldsnes 750 år*, redigert av Svein Ivar Langhelle og Birger Lindanger, 54–103. Aksdal: Lokalhistorisk stiftelse.
- Moseng, Ole Georg, Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen og Erling Sandmo. 2007. *Norsk historie I: 750–1537*, 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Norges gamle Love (NgL)*. 1846–1895. Bind I–V. Christiania: Grøndal.
- Opsahl, Erik. 2015. «Hvorfor er ikke Håkon 6.s gravsted avmerket i ruinen av Mariakirken? - Oslo som kongelig forvaltnings- og residensby på 1300-tallet». I *En aktivist for Middelalderbyen Oslo: festskrift til Petter B. Molaug i anledning hans 70-årsdag 19. desember 2014*, redigert av Lise-Marie Bye Johansen, Egil Lindhart Bauer, Jan Brendalsmo og Knut Paasche, 133–165. Oslo: Novus.
- Opsahl, Erik. 2020. «Avaldsnes' Position in Norway in the 14th Century». I *Rulership in 1st to 14th Century Scandinavia. Royal Graves and Sites at Avaldsnes and Beyond*, redigert av Dagfinn Skre, 517–545. Berlin: De Gruyter.
- Regesta Norvegica (RN)*. 1978–2015. Bind I–X. Oslo: Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt, Riksarkivet.
- Storm, Gustav. 1977 (1888). *Islandske Annaler indtil 1578*. Oslo: Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt